

Mýtus o demokracii a revolúcii

Ladislav Hohoš

HOHOŠ, L.: The Myth of Democracy and of Revolution
Philosophica Critica, vol. 7, 2021, no. 2, ISSN 1339-8970, pp. 54-73.

The term democracy is nowadays too often used and eventually abused. This has been the case in the past as well. The ideal of democracy in the modern age is based on the social contract, which is currently failing. The author tried to outline the question of the universalism of democracy in the context of civilization transformation. The controversial link between „democracy“ and „capitalism“ is still the subject of ideological conflict. Instead of a historical analysis, the author intends to examine the controversial link between „democracy“ and „socialism“, especially retrospectively in relation to the attempt to implement „democratic socialism“.

Keywords: Democracy – Revolution – Paris Commune – Rule by the proletariat – Social democracy – Democratic socialism

Mezi póly komunismu a neoliberalismu je právě místo pro sociální demokracii: vytvořit demokratický sociální stát.¹

Poslednou vetou svojej presvedčivej dokumentácie James Krapfl kladie otázku: „Keď v čase revolúcie nie je čas na demokraciu, kedy je“ (Krapfl 2009, 275)? Táto otázka vyjadruje historicky protirečivé osudy konceptov demokracie a revolúcie. Všeobecne prevláda marxistické chápanie, že revolúcia je obrat (prevrat), ktorý zasiahol tak zmeny ekonomické (vlastnícke vzťahy, predovšetkým vzťah k výrobným prostriedkom), tak zmeny politické (zmena formy vlády, etablovanie novej vládnucej triedy). Nedostatkom marxistického výkladu je, že neberie do úvahy kultúru, „kolektívne svedomie“ ktoré udržiava spoločnosť pohromade, symboly a inštitúcie (E. Durkheim). Vzbura proti vlastníckym vzťahom sa nestane revolúciou, ak nedôjde k zmene politického režimu; výmena politickej garnitúry bez zmeny vlastníckych vzťahov znamená len vystriedanie jednej junty druhou. Prototypom revolúcií sú Francúzska a Ruská revolúcia, boli radikálne a jakobínske, preto krvavé, viedli k etablovaní novej vládnucej

¹ (Hermann 2014, 133)

triedy v ekonomike i politike. V stredovýchodnej Európe sa skôr potácame od prevratu k prevratu.

Revolúcia alebo prevrat?

Revolúcia predstavuje proces, ktorý má rôzne fázy, pôvodné radikálne ciele revolucionárov narazia na ducha doby a okolnosti, výsledkom je niečo ako kompromis medzi utópiou a realitou. Historik Miroslav Hroch chápe revolúciu ako trvalú systémovú zmenu. S výhradou, že v dejinách sa vyskytujú rovnako revolúcie úspešné ako aj neúspešné. Ani každá víťazná revolúcia nebola revolúciou úspešnou, ale ani porážka revolúcie neznamená vždy neúspech cieľov. Napríklad revolúcia 1848 v Rakúsko-Uhorskej monarchii bola síce potlačená, ale niektoré revolučné požiadavky (v prvom rade zrušenie poddanstva) sa naplnili. Zaradenie ruskej októbrovej revolúcie je podľa Hrocha zložitá. Podľa môjho názoru je otázka, či bola revolúciou trvale úspešnou, stále otvorená (Hohoš 2018, 189–215). Hroch vychádza zo skutočnosti, že nedošlo k reštitúcii pomerov cárskeho samoderžavia a prikláňa sa preto k názoru, že ju môžeme zaradiť medzi revolúcie úspešné (Hroch 2018, 190–192). Pokiaľ ide o udalosti na konci roku 1989 (atribút revolúcie – „sametová“ podľa vyznavačov, „textilná“ podľa odporcov), James Krapfl prezentuje „obraz prekvapujúco idealistickej revolúcie, ktorá bola zároveň sociálna, politická a do istej miery aj náboženská“ (Krapfl 2009, 23). Pritom rozlišuje medzi sociálnou históriou a „novou“ kultúrnou históriou. Podľa interpretácie kultúry ako „pavučiny významov“ (kultúrny antropológ C. Geertz) Krapflovu tézu akceptujem, podľa sociálnej histórie a Hrochovho kritéria ide o *reštitutívny prevrat*.

Marx chápal revolúciu ako dialektický skok, pripomína Benjamin, „v čase akcie je revolučným triedam vlastné presvedčenie, že treba rozbiť kontinuum dejín“ (Benjamin 1999, 233). Či sa tento zámer podarilo naplniť, môže byť kritériom, či ide o revolúciu alebo prevrat. Uplatniť uvedené kritérium je však niekedy problematické; podľa Benjaminu o reinterpretáciu histórie sa permanentne vedie triedny boj. Vo Francúzsku po určitých peripetiách návratu cisárstva definitívne nastúpila republika od roku 1870, kedy musela čeliť prvej veľkej kríze, ktorá skončila krvavým potlačením Parížskej komúny.

V česko-slovenských dejinách v druhej polovici dvadsiateho storočia nastali prevraty tri, z toho doteraz je najkontroverznejší je ten nedokonaný – pokus o tzv. „demokratický socializmus“, pôvodne podľa metafory A. Dubčeka „socializmus s ľudskou tvárou“. Predvojnový sociálny demokrat, zaslúžilý funkcionár exilovej SD, sociológ Karel Hrubý († 2021) z tejto pozície reflektuje vývoj politického režimu po prevrate vo februári 1948

v širšom sociálno-politickom a kultúrno-ideologickom kontexte. Vo svojich polemických textoch prezentuje hlbšie historické súvislosti troch prevratov. V tejto štúdii sa budem podrobnejšie venovať práve druhému násilne zastavenému prevratu, čo je kľúčové aj pre Hrubého. Otázky, čo by bolo, keby, sú v striktnom slova zmysle čisto hypotetické, Hroch ich však pripúšťa ako čiastočne heuristické. Otázka znie: mal koncept „demokratického socializmu“ v ČSSR v roku 1968 alternatívy a poskytuje možnosti do budúcnosti?² Podľa Hrubého: „«Demokratický socializmus» «pražského jara» byl ještě před «spojeneckou» invazí teoreticky sám v sobě rozporný a byl v různých segmentech společnosti spojován s nestejnými vývojovými perspektivami“ (Hrubý 2018, 204).

V roku 1968 naplno zaznela naplno požiadavka definitívnej destalinizácie, odklonu od stalinského modelu, liberalizácie a demokratizácie. Hrubý má pravdu, že tieto požiadavky boli značne divergentné napriek proklamovanej zhode komunistov a nekomunistov. Špecifická a pre ľavicu bolestná bola otázka obnovy sociálno-demokratickej strany, čo Dubčekovo vedenie vzhľadom na vtedajšiu politickú situáciu nepripustilo.

Hlavný prúd, ku ktorému sa priklonila prevažná väčšina spoločnosti, reprezentovali reformní komunisti, generačne mladší a vzdelanejší, dovoľávajúci sa leninských metód proti stalinizmu, čo bolo samo osebe rozporné. Pritom nemalú podporu mal tento prúd medzi pracujúcimi vrátane podpory robotníkov a družstevných roľníkov. Podľa vtedajšieho prieskumu verejnej mienky pojanuárové zmeny v roku 1968 75 % Čechov a 77 % Slovákov hodnotilo ako proces, ktorý posilňuje socializmus (Mencl – Hájek – Otáhal – Kadlecová 1990, 302). Najvýznamnejším výdobytkom obrodného procesu bolo zavedenie podnikových rád pracujúcich.³ Ďalším prúdom boli starší súdruhovia, generácia februárového prevratu, ktorí boli zabetónovaní vo funkciách, na ktoré často nestačili a nemali kvalifikáciu. Časť týchto súdruhov, nielen diskriminovaných v minulých čistkách, ale aj prominentných intelektuálov, konvertovala k obrodnému procesu, niekedy napriek osobnému podielu na stalinských neprávostiach. Ďalšia časť buď pasívne vyčkávala alebo sa zaradili medzi tzv. „konzervatívco“. Pokiaľ ide o veriacich občanov, mali diferencované postoje vzhľadom

² „Alternatíva“ sa vzťahuje k niečomu, čo sa stalo alebo sa deje, dajú sa do určitej miery rekonštruovať. Historická „možnosť“ je orientovaná smerom do budúcnosti, otvorenejšia ako možnosť zmeny. Pozri (Hroch 2018, 308–309).

³ Hrubý vyzdvihol, že Šikov model bol výraznou odchýlkou od sovietskeho modelu socializmu a predstavoval odlišný typ socialistickej ekonomiky. „Vcelku se socializmus jakožto sociálno-ekonomický systém během roku 1968 neměnil, plány na jeho reformu, vyšší efektivitu a podílnictví zaměstnanců zůstaly jen v přípravě“ (Hrubý 2018, 204).

na perzekúcie, prevažne vyčkávali, považovali udalosti za vec komunistov. Segment spoločnosti, nielen seniorov, ale aj nespokojnej mládeže, považovali za normál návrat do pomerov prvej republiky vrátane úplného parlamentného pluralizmu. A boli aj radikálnejšie požiadavky, napríklad na zmenu vojenskej doktríny a dokonca vystúpenie z Varšavskej zmluvy. Smutne známy dokument „*Poučenie z krízového vývoja...*“ identifikoval dve vplyvné antikomunistické zoskupenia, Klub angažovaných nestraníkov a K-231 (nespravodlivo odsúdených). Očakávania, ktoré vyvolával obrodňný proces, boli značne diferencované, osobitne by sa bolo treba zmieniť o špecifických požiadavkách Slovenska na štátoprávne usporiadanie, čo sa dramaticky prejavilo po roku 1989. Pokiaľ by obrodňný proces pokračoval, tieto, prípadne ďalšie divergencie by sa prehlbovali.

Hrubého skeptický postoj k reforme zhora (1968) je opodstatnený, pokiaľ uvažujeme o alternatívach a možnostiach. *Alternatívou* mohlo byť zvládnutie obrodňného procesu v podobe, aký by bol prijateľný pre ZSSR ako v Maďarsku⁴ alebo odpor voči okupácii s tragickými dôsledkami. Skupina „prestavbárov“ v druhej polovici osemdesiatych rokov vychádzala z osobnej skúsenosti zo svojej mladosti, že reformy socializmu môžu byť úspešné len s podporou ZSSR. Normalizační komunisti, verní „Poučeniu...“ prestavbu nemohli prijať, ocitli sa v pasci vlastnej nehybnosti. M. Gorbačov síce deklaroval reformný program podobný ako svojho času v ČSSR, ale nikdy sa k afinite verejne neprihlásil. Uznával však, že v šesťdesiatych rokoch sovietske vedenie premeškalo čas na reformy. Prestavba vyústila do obnovy kapitalizmu v Rusku, mala širšie zámery, ktoré vyplývali z geopolitického postavenia supervelmoci, ktoré nebolo možné v pôvodnom rozsahu ZSSR uhájiť. Podobne v roku 1968 sovietske vojská vyriešili strategický problém umiestnenia vojsk na česko-slovenskom území, čo sa ako dôvod invázie vojsk nedoceňuje.

Ďalej do minulosti, Hrubý tvrdo odsudzuje Benešovo vedenie za orientáciu londýnskeho exilu na ZSSR (Hrubý 2018, 49). Bolo alternatívou prijať Marshallov plán ako Fínsko, ktoré sa odvážilo na „statočný odpor“? Hrubý dáva kladnú odpoveď. Teda aj Jan Masaryk bol údajne „nestatočný politik“. Otázne je, či táto alternatíva bola reálna, lebo sovietske vedenie vytváralo svoj blok ako reakciu na rozpad pôvodného spojenectva počas druhej svetovej vojny a dôsledok sformovania sfér vplyvu, čo presahuje rámec tejto štúdie. Pritom prezident Beneš práve podpisom spojeneckej zmluvy so ZSSR dosiahol obnovenie republiky v predvojnových hraniciach

⁴ So zaujímavou úvahou prišiel L. Štrougal: domnieva sa, že G. Husák bol politikom, ktorý by mal šancu urobiť opatrenia, aby nedošlo v roku 1968 k vojenskej okupácii. Lenže vtedy bol Husák vedením KSS upozadňovaný (Štrougal 2009, 231).

(s výnimkou Podkarpatskej Rusi). Z uvedeného hypotetického náčrtu vyplýva, že žiadna *historická možnosť* realizácie konceptu „demokratického socializmu“ nebola, alternatíva v šesťdesiatych rokoch bola potlačená a o dvadsať rokov bolo neskoro. Došlo k inej podstatnej historickej udalosti, zániku bipolárneho sveta studenej vojny a k postupnej premene sveta na makroregióny, ktorých „koncert“ zatiaľ bolestne a disharmonicky formuje svetový poriadok (analógia s rokom 1815 alebo rokov 1910, 1930).

Hlavnou námietkou Hrubého voči „demokratickému socializmu“ však je niečo iné, deficit autentickej demokracie, v ktorú veril ako presvedčený sociálny demokrat starej gardy.⁵ Hrubý vnímal síce pozitívne reformy uskutočňované dubčekovským vedením KSČ po januári 1968, hodnotil ich však ako demokratizáciu socializmu, nie „demokratický sociálny štát“, ako chápal sociálnodemokratický projekt „demokratického socializmu“. Za závažný politický omyl považoval Hrubý už prijatie komunistických predstáv o politickom usporiadaní na báze Národného frontu po druhej svetovej vojne (Hrubý 2018, 50). Koncept „demokratického socializmu“ v programe nemeckej SD a v rámci Pražskej jari riešil problém sociálnej slobody podľa Honnetha iba núdzovo, v snahe nepopierať hodnotu individuálnych práv a slobôd. Výsledkom bola značne obmedzená myšlienka chápať politickú demokraciu podľa zvyčajného liberálneho vzoru ako inštitucionálnu sféru. Sociálna otázka sa mala v rámci parlamentnej väčšiny riešiť obmedzovaním kapitalistického trhu. Lenže prekonanie kapitalistického privátneho egoizmu z marxistického hľadiska predpokladá radikálny postulát – formovanie ekonomickej činnosti tak, aby v nej aktéri mohli byť činní nie proti sebe, ale pre seba navzájom (Honneth 2020, 67). V tomto smere bol „demokratický socializmus“ poznamenaný minulosťou, kedy socialisti nedokázali v zajatí tradičnej doktríny vymedziť normatívny prístup k politickej sfére. Tradičný marxizmus mal pravdu v tom, že dominancia vládnucej triedy buržoázie v politike trvala až do polovice dvadsiateho storočia, politická sféra sa čiastočne emancipovala až po druhej svetovej vojne s doktrínou ľudských práv.

Návrat k politickej pluralite, či už kontinuálny alebo diskontinuálny, znamenal na konci osemdesiatych rokov zánik reálneho socializmu. V Poľsku a v Maďarsku vládnuce strany postupne uvoľňovali svoj mocenský monopol, politické režimy sa transformovali prostredníctvom politickej plurality, došlo na dialóg a del'bu moci s opozíciou a voľby s viacerými kandidátkami. V našej krajine pluralita mimo organizácií Národného frontu nebola ústavne prípustná a politické vedenie o nej ani neuvažovalo.

⁵ „Můj pohled na Únor a jeho následky je proto třeba číst s tímto osobním sociálnědemokratickým předznamenáním“ (Hrubý 2018, 44).

Nenastal kompromisný prechod na iný režim a až dva dni po symbolickom generálnom štrajku odhlasovalo Federálne zhromaždenie vypustenie článku 9 o vedúcej úlohe KSČ z ústavy, potom došlo k postupnej kapitulácii (Hrubý 2018, 356 – 358).

Kľúčom k pochopeniu problematiky demokracie a politickej plurality je preskúmanie historického sporu medzi dvoma líniami politickej ľavice. Historický prvým politickým vystúpením pracujúceho ľudu bola Parížska komúna. Môže fungovať samospráva ľudu?

150. výročie Parížskej komúny a idea samosprávy

Komúna je v podstate niečo ako mestská rada. Komunardi zaviedli komúnu, teda kolektívne rozhodovanie, v dnešnej terminológii participatívnu demokraciu. Sedemdesiat dní dokázalo, že obyčajní ľudia, vtedy mestský proletariát, sú schopní uchopiť vládu a vládnuť bez vtedajších elít. To bolo vtedy a je aj dnes nežiadúce, nevídané, neslýchané, preto *Krvavý týždeň*, ktorý pripomína Múr komunardov na cintoríne Pére Lachaise; v dejinách sa opakuje a bude opakovať. K aktom násilia dochádzalo aj zo strany komunardov, to ale vyplývalo z historickej situácie. Komúna ako „sociálna republika“ uskutočňovala opatrenia, ktoré by sme dnes označili ako sociálno-demokratické. Zaviedla symbol – červenú vlajku, vedenie tovární mali prevziať robotníci, políciu a armádu nahradil ozbrojený ľud, zaviedla rovné mzdy, dostupné byty, zákaz detskej práce, bezplatné vzdelanie a volebné právo žien; ďalej odľuku cirkvi od štátu a zabavila cirkevný majetok, ale neznárodnila banky a súkromné vlastníctvo. Tento program bol na svoju dobu radikálny, podľa súčasných kritérií umiernený, čomu nasvedčuje aj dobová kritika, že chybou bolo nevykonanie radikálnejších opatrení vo vzťahu k vlastníctvu a politickému režimu.

Parížska komúna nebola diktatúrou proletariátu, to je zavádzajúca politická konštrukcia. Požiadavku revolučnej diktatúry pravdepodobne po jakobínoch z konca 18. storočia znovu nastolil revolucionár Auguste Blanqui. V decembri 1848 v prezidentských voľbách zvíťazil Ľudovít Bonaparte a hneď začal uskutočňovať štátny prevrat. Blanqui prestal pripisovať význam všeobecnému volebnému právu, pokladal ho za nebezpečné. Dospel k záveru, že prechod k socializmu si vyžaduje revolučnú diktatúru, bez ktorej nemožno udržať moc (Molčanov 1989, 262). F. Engels sa nechal uniesť v deň dvadsiateho výročia komúny a Úvod k Marxovej práci *Občianska vojna vo Francúzsku* (1891, t. j. po Marxovej smrti) zakončil pôsobivou aklamáciou: „V poslednom čase sa nemecký filister opäť poriadne zľakol slov diktatúry proletariátu. Nuž dobre, páni, chcete vedieť, ako

vyzerá táto diktatúra? Pozrite sa na Parížsku komúnu. To bola diktatúra proletariátu.“⁶

Marx nikdy nepoužil termín „diktatúra proletariátu“ systematicky ako nevyhnutné štádium vývoja, ani sa v jeho spisoch nevyskytuje. Výnimkou je svojho času povinne citovaný *List Weydemaierovi* z roku 1852, v ktorom obhajuje v polemike existenciu tried; túto, rovnako ako triedny boj, však neobjavil on sám. Za svoj prínos považuje, že triedny boj nevyhnutne vedie k diktatúre proletariátu a sama táto diktatúra je len prechodom k beztriednej spoločnosti.⁷ Marx, ktorý mal klasické vzdelanie, vedel, že diktatúra v antike bolo dočasné opatrenie v čase krízy na 1-2 roky. Chápal teda diktatúru proletariátu ako prechodné štádium. Samosprávu ako pokus Parížskej komúny o zásadne novú formu vlády stalinský a poststalinský režim, pre ktorý sa používa označenie „socializmus“, v post-štádiu s adjektívom „reálny“ príliš neakcentoval, až na zriedkavé ideologické kampane.

Ako je známe, Marx a Engels nechceli konjunkturálne aktualizovať *Manifest Komunistickej strany*. Oprávnené, ide o historický dokument. S jednou výnimkou prehodnotenia skúsenosti Parížskej komúny: „robotnícka trieda nemôže jednoducho prevziať hotový štátny aparát a uviesť ho do chodu pre svoje vlastné ciele“⁸ Toto si osvojil Lenin, prevzal Engelsov výrok, na základe toho dospel k určitým záverom, ktoré poznamenali osud komúny resp. socializmu do súčasnosti. Dodnes prevláda Leninova interpretácia z tretej kapitoly *Štátu a revolúcie*, že to bol prvý historický pokus o zavedenie diktatúry proletariátu, ktorá je nevyhnutným štádiom prechodu od kapitalizmu ku komunizmu a je systémovou charakteristikou silného socialistického štátu; ide o korekciu Marxovej tézy o zániku štátu – štát nezaniká, ale odumiera. Lenin sa pod vplyvom okolností rozhodol, ako je zdôvodnené v diele *Čo robiť*, vyriešiť otázku hegemonia revolúcie vytvorením avantgardnej strany, ktorá mala byť pokračovateľom konšpiratívnej organizácie bolševikov. Na základe štúdia sa domnievam, že bolševici a osobitne Lenin sa obávali, že ich revolúcia by mohla skončiť ako Parížska komúna v krátkom čase. Preto musela byť potlačená Kronštadská vzbu- ra, na čom sa rovnou mierou podieľali Lenin a Trockij. Nasledoval zákaz frakcií v strane. Lenin veľmi dobre poznal Marxovu teóriu a vedel, že pre

⁶ Marx – Engels, zv. 3, 1977, s. 300.

⁷ Na tento list sa odvoláva Lenin v druhej kapitole *Štát a revolúcia*. Marx – Engels, tamže, zv. 2, s. 569.

⁸ Predslov (k nemeckému vydaniu z roku 1872). In: Marx, K. – Engels, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. Zv. 1, Pravda, Bratislava 1977, s. 332. Marx v liste L. Kugelmannovi (apríl 1871): predpokladom každej ľudovej revolúcie je, že sa „už nepokúsi odovzdať byrokraticko-vojenskú mašinériu z jednej ruky do druhej, ale pokúsi sa ju rozbiť“ (Tamže, Zv. 3, s. 555).

Rusko sa nehodí, preto sa nádejal na pomoc nemeckého proletariátu, lenže pokusy o socialistickú revolúciu boli krvavo potlačené a priviedli k moci Hitlera. Sovietsky ako forma participatívnej demokracie boli vo fáze stalinskej konsolidácie impéria zlikvidované, výkon moci prevzala straníko-štatná byrokracia, o ktorej v podobe nomenklatúry by sa dalo diskutovať ako o novej vládnucej triede, rozštiepenej na technokratov a byrokratov. V dôsledku tohto boja sa v Rusku etablovala tá najhoršia oligarchická podoba kapitalizmu a neboli prekonané relikty tradičnej autority (cár, generálny tajomník, prezident).

Pokiaľ ide o vznik soviетov (совет – rada), treba pripomenúť ešte jednu historickú udalosť – januárovú ruskú revolúciu roku 1905. Počas prvej ruskej revolúcie, ktorej začiatok je označovaný ako „krvavá nedela“ 22. januára 1905, spontánne začínali soviety čiže rady pracujúcich. Lenin bol vtedy v emigrácii ako predstaviteľ sekty profesionálnych revolucionárov, osobne sa presvedčil po dočasnom návrate o malom a nedostatočnom vplyve bolševikov.⁹ Tieto soviety ako-tak fungovali dva roky, samozrejme boli potlačené, ale myšlienka zostala. A ožila v roku 1917. Známe je Leninovo heslo *Komunizmus rovná sa soviety plus elektrifikácia*. Hannah Arendt pripomína, že uvedené heslo je pozoruhodné to, čo neobsahuje: úlohu strany a budovanie socializmu. Lenin prekonal vernosť marxizmu a ideologickú zaslepenosť, keď považoval technický pokrok za spôsob riešenia sociálnej otázky v Rusku a systém rád za novú štátnu formu, ktorá sa sformovala v priebehu revolúcie. Nemarxistické oddelenie hospodárstva a politiky predpokladal Lenin tak, že oslobodenie od chudoby možno zvládnuť technickými prostriedkami, zavedenie novej štátnej formy technika nevyžaduje, cieľom rád je sloboda. Alternatívu rozumnej neideologickej industrializácie Ruska a alternatívu slobodných štátnych orgánov však Lenin obetoval v mene Strany, všetku moc získal stranický aparát. Lenin sa netajil tým, že svoj pôvodný názor zmenil preto, lebo mu viac

⁹ V soviетoch mali prevahu menševici pred bolševikmi, predsedom Petrohradského soviету bol mladý Trockij. Revolucionári si uvedomovali, že ruský proletariát je málo početný a nedostatočne vyspelý, roľníci zaostali; podľa Trockého ak by sa dostala k moci radikálna populistická strana, síce by mohla začať zavádzať socializmus, ale nedokáže udržať moc, pokiaľ sa permanentná socialistická revolúcia nezačne šíriť vo vyspelej západnej Európe. Menševici boli presvedčení, že napriek slabosti práve buržoázno-liberálnej strana by mala prevziať moc po zvrhnutí absolutizmu. Lenin ich obvinil z chvostizmu, ruskú buržoáziu považoval za neschopnú naplniť historický údel buržoáznej revolúcie; oponoval koncepciou „revolučno-demokratickej diktatúry proletariátu a roľníctva“. Lenin chcel využiť radikalizované masy na transformáciu bolševikov, ktorí vtedy predstavovali skôr agitačnú skupinu, na masovú proletársku stranu.

záležalo na elektrifikácii než na moci strany. Bol presvedčený o tom, že primitívny ľud v ekonomicky zaostalej krajine nedokáže zvládnuť boj proti chudobe v podmienkach politickej slobody, resp. považoval za ilúziu, že je možné súčasne poraziť chudobu a zaviesť slobodu. Lenin bol posledným dedičom Francúzskej revolúcie, konal v duchu revolučnej tradície, keď nové orgány slobody obetoval strane, ktorá ľud oslobodí od chudoby; jeho zlyhanie chápe Arendtová ako súčasť tragického výsledku tejto revolúcie (Arendt 1965, 82–83). Októbrová revolúcia vyústila do občianskej vojny, ktorú vyhrali bolševici. Lenin a Stalin udržali Sovietsky zväz v podstate v hraniciach cárskeho impéria, čo nebolo v pláne imperiálnych mocností Západu. Cenou za to bolo pretrvávajúce *vojnového komunizmu* ako súčasti ekonomického a politického štátneho zriadenia, ako aj zúfalá, ale úspešná idea budovania socializmu v jednej krajine, ktorá znamenala vydrancovanie roľníctva (Preobraženského plán), lež úspešnú industrializáciu. Komunistické strany, orientované viac či menej na Moskvu, majú problém s politickou legitimitou v dôsledku krachu sovietskeho modelu socializmu. Alternatívu predstavuje iba spôsob globalizácie, ktorý presadzuje Komunistická strana Číny. Rusko je od konca 19. storočia vystavené Thukydidovej pasci („The Thucydides Trap“ G. Allisona sa nevzťahuje iba na Čínu). Obavy z úspešnej modernizácie cárskeho Ruska mali Briti už pred prvou svetovou vojnou. Operáciu „Unthinkable“ plánoval Churchill s nemeckými vojnovými zajatcami ako pokračovanie druhej svetovej vojny a o nespravodlivosti príliš veľkého podielu prírodného bohatstva, ktorým disponuje Rusko, hovorila nedávno vo funkcii ministerky zahraničia USA pani M. Albrightová. Multipolárny svet sa rodí ťažko a konfliktne.

Schizma ľavicových politických strán

Prvá internacionála bola založená v Londýne v roku 1864, mali v nej prevahu anarchisti a marxisti boli v menšine, pre nehody medzi nimi najmä ohľadom zániku štátu ju Marx rozpustil v roku 1876. Druhá internacionála bola založená v Paríži s vylúčením anarchistov, odvtedy sa datuje spor medzi autoritárskym a libertariánskym socializmom. Rozhodujúcim obdobím pre formovanie ľavicových politických strán bol koniec devätnásteho a začiatok dvadsiateho storočia až po rozpad Druhej internacionály v dôsledku vypuknutia prvej svetovej vojny (1916). T. G. Masaryk sa nemýlil, keď svetovú revolúciu stotožnil s prvou svetovou vojnou (1914 – 1918), ale mýlil sa, keď spor o spôsob modernity vymedzil ako „časti veľkého boje za svobodu a demokraciu, boje medzi theokratickým absolutizmom a humanitným demokratizmom“, hoci naozaj zanikli tri teokratické monarchie (Masaryk 1928, 500). Po vojne vznikli dve internacionály: bolševici

a revolucionári založili v roku 1919 Tretiu internacionálu (Kominternu – KI) a sociálnodemokratické strany sa v roku 1923 združili v Socialistickej robotníckej internacionále (SRI). Podmienky pre vstup do KI sformuloval Lenin na druhom kongrese (1920). Jednotlivé komunistické strany sa stali iba sekciami KI, boli podriadené centru v Moskve a tak sa stali vykonávateľmi politiky ruských bolševikov. Každá strana musela mať názov „komunistická“, pretože KI vypovedala rozhodný boj všetkým „žltým“ sociálnodemokratickým stranám, ktoré zradili robotnícku triedu. Toto stanovisko prešlo peripetiami až do rozpustenia KI Stalinom v roku 1943, to presahuje rámec našej štúdie. SRI predstavovala voľné združenie „demokratických strán“, zanikla v dôsledku otrasu z Mníchovskej dohody pred druhou svetovou vojnou. Socialistická internacionála, založená roku 1951 vo Frankfurte, funguje dodnes a združuje 134 politických strán a organizácií. Okrem SI existujú roztrieštené trockistické skupiny, ktoré sa vydávajú za Štvrtú internacionálu. Komunistické strany, orientované viac či menej na Moskvu, majú problém s politickou legitimitou v dôsledku krachu sovietskeho modelu socializmu. Alternatívou predstavuje iba spôsob globalizácie, ktorý presadzuje KS Číny. Všetky modifikácie KI sa vyznačovali doktrínarstvom, záujem o svetovú revolúciu a v skutočnosti geopolitické záujmy impéria znamenali pre jednotlivé strany pokiaľ sa podriadili, hrozbu pádu do sektárstva, vážne konflikty až po stratu členstva a hlasov.

Nedávne sté výročie založenia KSČ bolo príležitosťou na bilancovanie resp. hodnotenie pôsobenia strany, ktorá markantným spôsobom zasiahla do politického života oboch našich národov. Bohumír Šmeral, dominujúca postava českého robotníckeho hnutia, bol austromarxista. Aj preto po vzniku Prvej ČSR bol jeho politický vplyv obmedzený, lebo mu vyčítali jeho predstavu možnej demokratickej reformy Rakúska a sociálnodemokratickej internacionálnej strany rôznych národov. Socialistické strany získali vo voľbách v roku 1919 47 % hlasov, čo sa však neprejavilo pri riešení kritickej sociálnej situácie. Radikálne riešenie ponúkala ideológia bolševikov a heslá Októbrovej revolúcie. Začali sa ozývať hlasy na odchod zo sociálnej demokracie a prijatie podmienok Kominterny. Šmeral chcel pretvoriť stranu zvnútra, postaviť do jej čela komunistické vedenie, vytvoriť revolučné a internacionálne socialistické hnutie za uskutočnenie socializmu československou cestou, využívať ruské skúsenosti v našich špecifických podmienkach (Mencl – Hájek – Otáhal – Kadlecová 1990, 92–93). KSČ po zlučovacom zjazde v roku 1921 prijala 21 podmienok vstupu do KI, stala sa masovou stranou, mala 300 tisíc členov. Šmeral na zjazde politiku strany uviedol nasledovne: „Jsme více než politická strana. Jsme předvoj nového života. Tvoříme nové poměry, chceme tvořit také nové

lidi.”¹⁰ Už na V.kongrese KI v roku 1924 čelila KSČ kritike pre nedostatočnú bolševizáciu (podriadenie centru) a nedostatočný boj proti sociálnodemokratickým prežitkom. Na V. zjazde KSČ v roku 1929 ovládlo stranu nové vedenie mladých komunistov na čele s K.Gottwaldom, nastala kritika oportunistu a následne stranické čistky. Cieľom sa stalo nastolenie diktatúry proletariátu, ako to požadovala KI, hoci na to neboli objektívne podmienky. Zo 150 tisíc členov ostalo 25 tisíc, vylúčených bolo aj 7 ľavicových spisovateľov.

Petr Pithart v diskusii použil termín „sebeabdikace“ strany. Takejto autoabdikácie sa strana dopustila viackrát. Napríklad mala masovú podporu po druhej svetovej vojne vzhľadom na zástoj v odboji ako aj zradu Západu v Mníchove. Generálny tajomník R. Slánský budoval masovú stranu, záujem bol o prijímanie sociálnych demokratov, spolu s predsedom strany K. Gottwaldom hlásali vlastnú československú cestu k socializmu. Voľby v roku 1946 podľa Hrubého všetkých prekvapili (Hrubý 2018, 41), lebo KSČ a KSS získali až 38 % hlasov. Zo špecifickej cesty k socializmu nebolo nič, studená vojna neposkytovala priestor na odchýlky, neskôr nasledovali čistky proti infiltrácii sociáldemokratizmu.¹¹ Masovú podporu mala KSČ aj v roku 1968 na základe Akčného programu, po invázii a prijatí dokumentu „Poučenie“ nasledovali čistky, ktoré postihli 21 % členov a drasticky jej intelektuálny potenciál. Zjednodušene sa ponúka konštatovanie, že KSČ mala podporu, keď kráčala s ľudom (v straníckej frazeológii), inak povedané, keď mala demokratickú spätnú väzbu a riadila sa viac pragmatizmom ako ideologickými dogmami. Všetky tieto pokusy však boli vzhľadom na nepriaznivé externé faktory zastavené. Takže súhlasím s Borisom Zalom, že „komunisti ako politický prúd v podstate zanikli“ (Zala 2021). Zala štylizuje cestu návratu po 80-ročnej odluke „po tragickej ceste bolševického experimentu späť ku sociálnej demokracii“, symbolom tohto návratu bol A. Dubček (Zala 2021).¹² Nie som si istý, či vzhľadom na okolnosti a súčasný stav sociálnodemokratickej a obecné ľavicovej politiky na Slovensku, išlo o návrat úspešný.

¹⁰ Pozri Jancura, V.: *100 rokov od vzniku KSČ: „Sme viac než politická strana...“*. Pravda, denník 17. 5. 2021.

¹¹ Hrubý pripúšťa pred februárom 1948 istú nezávislosť pri uskutočňovaní sovietskeho modelu socializmu, vrátane limitovanej parlamentnej cesty k socializmu obmedzenej rámcom Národného frontu. Lenže Akčný program KSČ z apríla 1968 petrifikoval zmeny nastolené po februári 1948. Spomienka na „československú cestu k socializmu“ sa nestala programom reformného socializmu (Hrubý 2018, 202).

¹² Zala, B.: *Sto rokov od založenia KSČ*. Denník Pravda 30.5.2021. Doc. Borisovi Zalovi ďakujem za diskusiu a cenné pripomienky, hoci máme aj rozdielne názory.

Čím sa zásadne odlišovala sociálno-demokratická ľavica od komunistickej? Najvýznamnejším reformátorom socializmu bol Eduard Bernstein. Bol to vzdelaný marxista, ktorá dával prednosť reálnej politike sociálnodemokratickej strany pred utopickým konečným cieľom; Lenin ho zaradil do oportunistického tábora a označil za renegáta. Hrubý podrobne cituje z Bernsteina a dokumentuje, že práve on bol prvým autorom koncepcie „demokratického socializmu“, pričom predpokladal „rozšíření demokracie politické i na půde hospodářské“ (Hrubý 2018, 136). Východisková téza E. Bernsteina spočíva v tom, že „... demokracia je v oveľa väčšej miere predpokladom socializmu, než sa bežne predpokladá, t. j. nie je iba prostriedkom k jeho uskutočneniu, lež samou jeho podstatou.“¹³ Reformistický program nemeckej SD (Bad Godesberg 1959) bol inšpirovaný Bernsteinovým evolučným socializmom, v aktuálnej verzii prostredníctvom teórie konvergenzie, ktorá bola vtedy populárna, pretože jej nahrával welfare state v západnej Európe. Konvergenzia sa stala ilúziou, keď v rámci doznievajúcej povojnovej konjunktúry začal pôsobiť Marxov zákon klesajúcej miery zisku. Korporácie, pre ktoré národné hranice boli vždy prekážkou, začali od sedemdesiatych rokov konať v globálnom rámci. Ekonomickým stimulom bolo znižovanie nákladov. Povojnová konjunktúra v západnej Európe bola do značnej miery spätá s koncepciou sociálneho štátu. Politiku sociálneho štátu začali uskutočňovať sociálnodemokratické vlády v škandinávskych krajinách v podobe sociálneho partnerstva už v tridsiatych rokoch minulého storočia. Po druhej svetovej vojne sociálne programy, ktoré presadzovali sociálnodemokratické strany, boli čiastočne inšpirované studenou vojnou a opatreniami v socialistických krajinách. Tak sa etablovala dočasná ilúzia konvergenzie odlišných spoločenských systémov. Po diskreditácii reálneho socializmu v roku 1989 absentovali politické a ideologické dôvody udržiavania sociálneho štátu, ktorý sa z ekonomického pohľadu nastupujúceho neoliberalizmu javil ako príliš drahý a neefektívny. Ideológia neoliberalizmu, vidina univerzálnej trhovej spoločnosti, narazila na svoje limity, lebo nedokáže čeliť kumulácii súčasných globálnych kríz a katastrof.

Spor o spôsob modernity svojím spôsobom vyvolala Francúzska revolúcia a jej oneskorená verzia v ruskej Októbrovej revolúcii. Podľa môjho odhadu je naša súčasná situácia do určitej miery podobná ako na sklonku dvadsiatych a v tridsiatych rokoch minulého storočia. „*La belle Époque*“, ktorá skončila neskončenou vojnou, bola založená na osvietenstve, na technokratickom optimizme, na kantiánskom obdive k matematike

¹³ „... ist die Demokratie in weit höherem Grade Voraussetzung des Socialismus, als es vielfach noch angenommen wird, das heisst sie ist es nicht nur als Mittel, sondern auch als Substanz“ (Bernstein 1973, 199).

a racionalizovanej deontologickej etike, na hegelíanskom boji protikladov a problematickej dialektike návratu. J. Patočka, ktorý ako jeden z mála nastavil zrkadlo dejinám ako „krvavému“ 20. storočiu, načrtoľ kritiku patológie modernity svojím konceptom Nadcivilizácie.¹⁴ Filozof, zrejme ovplyvnený Spenglerom, dospel k záveru, že pokračovanie v štýle starej Európy je odsúdené na zánik. Liberalizmus sa pokúša metodicky pokračovať v starej tradícii z doby imperiálnej Európy v zmysle tendencie brániť prevahu prvej priemyselnej mocnosti sveta silou. Komunizmus interpretoval Patočka ako jeden z variantov nadcivilizačného radikalizmu, v súčasnosti by za nový variant kýženeho považoval súčasný liberálny projekt trhového fundamentalizmu (Arnason 2010, 43–44). Liberálny civilizačný model, vo svojom vnútri moderantný, ktorý ohlasovali filozofi – „radikálni osvietenci 17. storočia“ - sa navonok po druhej svetovej vojne počas studenej vojny a osobitne po jej skončení v 90-tych rokoch transformoval do radikálnej nadcivilizácie, ktorá si nárokuje univerzálne impérium v mene globalizácie, nemá však patričné geopolitické ani kultúrne zakotvenie. J. Patočka v dobe povojnovej zaviedol rozlišovanie: ideológia je vonkajšia sila, ktorá vedie k určitému cieľu, idea je vnútorný priestor existencie človeka. Fašizmus nemá ideu, je založený na technickom ovládaní sily vrátane človeka, socializmus je „zároveň idea, ideologie i pojetí člověka“ (Patočka 1946)¹⁵. Patočka poukázal na hrozbu, ktorú predstavuje ideológia bez idey, resp. keď sa vymkla kontrole ideou. Filozof tak nastavil kritérium, ktoré sa vzťahuje tak na stalinizmus, ako na poststalinický normalizačný režim. Toto kritérium osudovo prežívali aj mnohí komunisti, nielen tí z konjunkturálnych politických dôvodov prenasledovaní. „Soudím, že rozšíření takové ideologie musí vždy znovu vésti k pokusům fašismu podobným; možná že chytřejším a úspěšnějším, ale v podstatě

¹⁴ Patočkov rukopis z 50-tych rokov *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt* anticivilizačnú analýzu, inšpiruje súčasnú historickú sociológiu. Na základe konceptu „stupňovanej racionalizácie“ M. Webera rozlišuje dva spôsoby modernity: moderantnú a radikálnu. Ide o spôsob presadzovania univerzality nadcivilizácie – moderantnosť alebo radikálnosť. Moderantná nadcivilizácia nemieni racionálne vyplniť celý život, všetky životné princípy, dokáže si osvojiť neracionalizovateľné a predsa podstatné spolupodmienky ľudskosti od doterajších civilizácií; jej univerzálnosť je netotálna. Radikálna nadcivilizácia nárokuje totálne ovládnutie života v mene radikálnej premeny spoločnosti; zavádza nové hybridné náboženstvo, čím vylučuje kritické myslenie (Patočka 1996, 250–257).

¹⁵ Článok J. Patočku z roku 1946 „Ideologie a život v ideji“. Citované podľa J. Novotný: *Filozofova tichá válka*. In: *Listy* 2007, č. 4. V anglickom preklade, ktorý vyšiel v roku 2020: „But socialism is at once an idea, an ideology, and a concept of Man“ (Patočka 2020, 44)

vždy stejně lidsky zoufalým, poněvadž v nich není místa pro ideu“ (Patočka 1946)¹⁶. Varovanie J. Patočku sa v podstate zhoduje s varovaním Adorna a Horkheimera v *Dialektike osvietenstva*.

V roku 1944 Adorno a Horkheimer vytýčili otázku, prečo ľudstvo upadá do nového druhu barbarstva (Adorno – Horkheimer 2009, 11). Osvietenstvo je totalitárne aj preto, že stotožňuje myslenie s matematikou, ktorá sa stala absolútnou inštanciou. „Myšlení sa zvěčňuje k samočinně probíhajícímu, automatickému procesu, soupeřícímu se strojem, který sám vytváří, takže tento stroj může nakonec myšlení nahradit“ (Adorno – Horkheimer 2009, 36–37) V roku 1969 upozornili na nový nástup totalitarizmu, „vývoj k totální integrácii“ hrozí, že sa naplní prostredníctvom diktatúr a vojen (Adorno – Horkheimer 2009, 9). Pritom už vo vydaní z roku 1947 autori varovali: „Ale až bude po všem, v Evropě se vůbec nemusí rozšířit duch svobody. Evropské národy mohou být stejně xenofobní, kultuře nepřátelské a pseudokolektivistické, jako byl fašismus, proti němuž se musely bránit. Ani jeho porážka nutně nezastaví pohyb lavíny“ (Adorno – Horkheimer 2009, 2014).

U Adorna nejde iba o sklamanie nad krachom revolučných nádejí, ale o zhrozenie z katastrofického vyvrcholenia civilizácie. Filozof odmieta vykonštruované univerzálne dejiny. „Bolo by cynické tvrdiť, že v dejinách sa manifestuje nejaký plán na lepší svet, ktorý ich zjednocuje. ... Niet žiadnych univerzálnych dejín, ktoré by postupovali od divožstva k humanite, ale existujú dejiny postupujúce od pästného klinu k megabombe. Dejiny končia totálnou hrozbou, ktorú predstavuje organizované ľudstvo vo vzťahu k organizovaným ľuďom, sú stelesnením diskontinuity“ (Adorno 1973, 320). Filozof v šesťdesiatych rokoch viackrát varoval pred potenciálom pravicového extrémizmu, že spoločenské predpoklady pre existenciu fašistických hnutí stále existujú. Ide o prejav toho, že podľa spoločensko-ekonomického obsahu sa demokracia k dnešnému dňu nikde naozaj a naplno nerealizovala, ale ostala formálnou; fašistické hnutia možno vnímať ako stigmy, ako jazvy demokracie, ktorá dodnes v plnej miere nenaplní svoju vlastnú definíciu (Adorno 2019, 13). Osvietenské myslenie sa vyznačuje postulátom spoločenského pokroku, inak povedané v duchu Condorceta, že epochy sa striedajú ako schodíky, že história prebieha po vzostupnej línii, k čomu treba iba definovať príslušné kritérium pokroku ako takého.

¹⁶ Článok J. Patočku z roku 1946 „Ideologie a život v ideji“. Citované podľa J. Novotný: Filozofova tichá válka. In: *Listy* 2007, č. 4. V anglickom preklade, ktorý vyšiel v roku 2020: „I think that the expansion of such an ideology must always again lead to similar attempts at fascism, maybe more clever and more successful, but essentially always to similarly humanly desperate attempts, since there is no place in them for the Idea“ (Patočka 2020, 47).

História sa neodohráva priamo, ale zložito a vo viacerých variantoch, nestrácajú sa ani vektory, ktoré sa neuplatnili, súčasťou bojov živých sú tiež naši predkovia a predchodcovia. Ilúzie o moci prírodných vied, vlastné 19. storočie spolu s prehnanou vierou v moc rozumu viedli k postulovaniu historickej nevyhnutnosti. Tieto postuláty osvietenstva sú v 21. storočí prekonané a nebojím sa konštatovať, že zdiskreditované, a to nielen v rámci ortodoxného marxizmu. Udalosti 20. storočia podľa Adorna vyvolali ideu historickej totality v podobe kalkulatívnej ekonomickej nevyhnutnosti. Táto totalita však v skutočnosti predstavuje iba „sociálne nevyhnutné zdanie“ (Adorno 1973, 323), od ktorého sa kritické sociálne vedomie musí oslobodiť.

Termín *demokracia* počas studenej vojny bol a doteraz je predmetom ostrého nielen ideologického, ale aj ozbrojeného boja. V súčasnosti, po ratifikácii dvoch najvýznamnejších dokumentov OSN, definujúcich občiansko-politické a sociálno-kultúrne práva v roku 1976, je politická demokracia späť s dodržiavaním ľudských práv. Demokracia odvodzuje legitimitu od vôle ľudu, ktorá sa vyjadruje prostredníctvom pravidelných volieb. Liberálna demokracia sa zakladá na občianskej, nie na sociálnej, rovnosti (J. Locke, J. J. Rousseau) a neviaže sa na kapitalizmus. Robert Reich, ktorý bol ministrom práce za prezidentovania B. Clintona, upozorňuje, že výlučne ľudia môžu byť občanmi a teda majú nárok podieľať sa na demokratickom rozhodovaní. Tento nárok nemajú korporácie. (V USA majú podnikateľské subjekty ústavné práva, podobné právam občanov). Podľa Reicha rozhodnutie v prospech demokratického kapitalizmu si vyžaduje oddeliť kapitalizmus od demokracie a chrániť hranicu medzi nimi (Reich 2008, 167, 223). Špecifické spojenie medzi kapitalizmom a demokraciou sa historicky vyvíjalo a medzi jednotlivými krajinami sú politické rozdiely. J. Rawls navrhuje, aby liberálne národy (skôr „štáty“ – pozn. L. H.) tolerovali iné prijateľné spôsoby usporiadania spoločnosti, pokiaľ splňajú určité podmienky politického práva a spravodlivosti. Tolerancia znamená uznať tieto neliberálne spoločnosti ako rovných účastníkov v Spoločnosti národov a vyhýbať sa uplatňovaniu sankcií. Fungovanie demokracie v rámci kapitalizmu má totiž presne vymedzené mantinely, čo potvrdzujú historické skúsenosti (Rawls 2009, 93). Možno vysloviť názor, že vyššia forma demokracie na rozdiel od reprezentatívnej, ktorá poskytne široký priestor pre výrobnú a politickú samosprávu, sa vyvinie až po eliminácii ekonomickej a sociálnej nerovnosti, t. j. po kapitalizme. Ilúzia historickej totality je síce potrebná ako „zdanie“, ale je zároveň kontraproduktívna a nebezpečná. Napriek tomu, že Rusko buduje usilovne kapitalizmus a voľby uznali za platné medzinárodní pozorovatelia, pokračuje rétorika studenej vojny; F. Zakaria situáciu výstižne charakterizoval ako *studený mier*. A v Rusku

na rozdiel od Číny nie sú komunisti pri moci. Napriek tomu pretrvávajú naratív o slobodnom svete, hoci realita mu odporuje, o tzv. boji za demokraciu, čo má byť civilizačným poslaním Západu. Ak aj zavrhneme eurocentrizmus v rámci westernizácie, neznamená to popierať určitú mieru civilizačného poslania modernity.

Podľa môjho názoru je dosť dôkazov, že sa nemožno odvolávať na historickú späťosť kapitalizmu a demokracie. Tento trend je podmienený špecifickým historickým rámcom, ktorý dovoľuje kontrolovanú demokraciu ako súčasť spoločenskej zmluvy. V správe Trilaterálnej komisie o kríze a ovládateľnosti demokracie (1975) sa píše: „Budeme nútení uznať, že existujú žiadúce obmedzenia vo vzťahu k ekonomickému rastu. Rovnako existujú žiadúce možné limity, pokiaľ ide o nekonečné rozširovanie politickej demokracie. Demokracia bude mať dlhší život, ak bude fungovať vyváženejšie“ (Crozier – Huntington – Watanuki 1974, 115). Stabilizátorom demokracie podľa učebníc je stredná trieda, ktorá dokáže využívať jej výdobytky. Lenže stredná trieda je ohrozená a prekarizovaná, rovnako ako robotnícka trieda. A štúdia je dôkazom, že demokraciu bude vládnuca oligarchia akceptovať, pokiaľ disponuje funkčným panoptikom, oveľa sofistikovanejším než bolo to Benthamovo, založené na samote a izolácii v kombinácii s ilúziou permanentného dohľadu. Tento nástroj manipulácie zaručuje priaznivý volebný výsledok bez ohľadu na to, či je pri moci ľavica alebo pravica. „Fašizmus, či už v klasickej podobe v minulom storočí alebo jeho možný variant, neofašizmus 21. storočia, predstavuje špecifickú odpoveď na krízu kapitalizmu“ (Robinson 2019, 163). Demokratického divadla sa vládnuca oligarchia v prípade potreby veľmi ľahko vzdá v prospech neofašistického (pravcového) populizmu.

Sociálnodemokratické strany v západnej Európe boli úspešné tridsať „zlatých“ rokov sociálneho štátu. Lenže po nástupe neoliberalizmu nedokázali sformulovať nový program, ocitli sa vo vákuu, posunuli sa doprava, čiastočne prijali pravcovú rétoriku, napríklad tézu o „rozptyle bohatstva“ – čím viac je veľmi bohatých, tým viac sa vraj zlepši postavenie ostatných (Rawls – „menej zvýhodnených“). Toto sa ukázalo ako nezmysel a klamstvo, nerovnosti sa prehľbujú a prekarizuje sa okrem pracujúcich aj stredná trieda. N. Fraserová uvádza, že *progresívny neoliberalizmus* sa rozvinul v USA za ostatných tridsať rokov od zvolenia B. Clintona (1992). Vo svojej americkej podobe sa zakladá na spojení nových sociálnych hnutí (feminizmus, antirasizmus, multikulturalizmus, LGBTQ) so silami kognitívneho a finančného kapitalizmu (Wall Street, Silicon Valley, Hollywood), výsledkom čoho je zdecimovanie priemyselnej výroby a pauperizácia strednej triedy. Minulý režim štátom riadeného kapitalizmu dával vládam možnosť podriaďiť krátkodobé úsilie súkromných firiem dlhodobému cieľu

trvalejšej akumulácie, súčasný režim umožňuje globálnym financiám, aby riadili vládu a spoločnosť v prospech dočasných záujmov súkromných investorov. Útok na sociálny štát a sociálne zabezpečenie bol zamaskovaný emancipačnou charizmou, ktorú poskytli nové sociálne hnutia (Frazer 2017, 52–56). Tento postup možno označiť ako súťaž menších a kvázimenších o postavenie „najmenej zvýhodnených“, aby sa mohli dožadovať kompenzácie niekedy aj v bizarnej podobe.

Termín „liberálny fašizmus“ vznikol v tridsiatych rokoch minulého storočia, pripisuje sa utopistovi a sociálnemu kritikovi H. G. Wellsovi. Na príklade USA „progresívci sa dopúšťali mnohých skutkov, ktoré by sme dnes objektívne považovali za fašistické, kým fašisti často konali tak, že by sme ich skutky dnes objektívne považovali za progresivistické (Goldberg 2009, 16). Dnes za „neomarxistov“ označujú tzv. progresivistickú ľavicu, ktorá namiesto kritiky nespravodlivej ekonomickej a politickej nerovnosti hlása pochybne interpretovanú genderovú rovnosť a túto militantne presadzuje až deformuje výklad ľudských práv v prospech niektorých menších prostredníctvom pozitívnej diskriminácie. Pripomením bizarnú formu rasizmu, ktorá je založená na výlučnosti, aj keď môže byť čiastočne oprávnená (čierny volič v USA – vtedy oslobodený otrok – bol 3/5 človek podľa Filadelfskej konvencie 1787, toto bolo zrušené troma ústavnými dodatkami až v rokoch 1865-1869.) Ďalej extremistický zelený fašizmus alebo ničenie artefaktov v mene prepisovania histórie.

Takže sme sa opäť ocitli v situácii, ktorú pred sto rokmi pomenoval Gramsci ako *interregnum* čiže obdobie nestability, kedy nič nie je isté, osvedčené recepty zlyhávajú a nové nemáme k dispozícii. Vtedy hrozia svojvoľné ideologické konštrukcie, ktoré sa v medziobdobiach „uplatnia len v dost' výstredných a čudných spojitostiach“ (Gramsci 1988, 46). Sociologickú fikciu revolučnej robotníckej triedy ako prvý spochybnil pred storočím Horkheimer v rámci Frankfurtskej školy (Honneth 2020, 81, 72). Pokiaľ ide o sociálnu demokraciu, táto sa ocitla v defenzíve, strany strácajú svojich voličov, nastupujú populistí, pravícoví a aj takí, ktorí sa tvária ako ľavica. Vráťme sa k sporu, ktorý tematizoval E. Bernstein, ktorý komunistickým stranám vyčítal utopický radikalizmus, inšpirovaný blanquizmom. Odmietol Marxove teórie o pauperizácii pracujúcich a o nevyhnutnom zániku kapitalizmu, ako aj Stalinovu poučku o zostrovaní triedneho boja za socializmu (1928). Zlepšenie postavenia proletariátu nemožno dosiahnuť prostredníctvom revolúcie (konečný cieľ), ale presadzovaním sociálnych reforiem v rámci parlamentnej demokracie (hnutie). Bernstein mal pravdu, pokiaľ ide o flexibilitu kapitalizmu, aktuálne došlo k transformácii na globálny oligarchický systém, kedy hlavným zdrojom bohatstva je dobývanie renty. Na druhej strane finančná kríza (od roku 2008) predstavuje

dôkaz, že Marxove poznatky o sebaďeštrukčnej dynamike kapitalizmu sú z dlhodobého hľadiska relevantné. Dočasný úspech západoeurópskych socialistov inšpiroval po roku 1989 politické elity aj ľudí v našej krajine; paradoxne vtedy, keď už na Západe welfare state bol odpísaný. V tomto zmysle A. Dubček ako najvýraznejší politický predstaviteľ „demokratického socializmu“ zakotvil v SDSS, bol sedem mesiacov v roku 1992 jej predsedom; čiastočne prostredníctvom jeho charizmy strana získala členstvo v Socialistickej internacionále. Slovenská SD strana zanikla v roku 2004, českej SD strane hrozí zánik po októbrových voľbách (2021). Podľa posledného exilového predsedu ČSSD Karla Hrubého sa schyľuje k funusu: „Sociální demokracie nemá nic nového, co veřejnosti nabídnout. Co by vrátilo člověku jistotu, zbavilo ho strachu z odcizené, zmanipulované politiky, ze spárů systémů a metafabrik, ze zajištění profitu, prosperity a nezřízeného konzumu. Stala se slibotechnou podobnou všem ostatním stranám, její ruče jsou zaměstnány hromaděním moci a profitu, ale voličům nepřinášejí nic nového“ (Hrubý 2021).

Bernstein nemal pravdu v tom, že cieľ mu je ničím. Ak má sociálnodemokratický program osloviť voličov, treba rozlišovať dve roviny. Po prvé, v dlhodobej normatívnej rovine cieľa otvorene diskutovať o transformácii kapitalizmu, ktorý je ako systém trvale neudržateľný pre spôsob tvorby bohatstva (permanentný ekonomický rast). Po druhé, v strednodobej perspektíve iniciovať prípadne podporovať všetky opatrenia, ktoré vedú k transformácii a podporujú dekomodifikáciu, napríklad nepodmienečný základný príjem, skrátenie pracovného času, dostupnosť verejných statkov, predovšetkým prístup ku vzdelaniu a zabezpečenie primeranej zdravotnej starostlivosti atď. S tým súvisí v krátkodobom horizonte snaha o zlepšenie postavenia prekarizovaných aj prostredníctvom dielčích opatrení v parlamente, ako sú napríklad minimálna mzda, progresívne zdanenie, sociálne zabezpečenie a pod. Aktuálne sme svedkami, že sa nenaplnila premena proletariátu z triedy osebe na triedu pre seba, tieto kritéria ale spĺňa vládnuca trieda, transnacionálna kapitalistická trieda. Dnes potrebujeme ideu socializmu, ktorá bude oponovať neoliberalnej globalizácii prostredníctvom nadnárodných korporácií.

Signifikantné však je, že sa začína celkom vážne uvažovať o opatreniach, ktoré pred niekoľkými rokmi boli nemysliteľné, ako sú Tobinova daň a nepodmienečný príjem. Revidovaná idea socializmu musí vychádzať z technologickej revolúcie 4.0, ktorá predpokladá relokalizáciu, takže by nahrávala predstave Parížskej komúny, menšie celky budú môcť fungovať ekonomicky nezávisle. Takže treba premýšľať o formách samosprávy namiesto historicky prekonanej teórie spoločenskej zmluvy, o nových formách participácie, nielen politickej, ale predovšetkým economickej

demokracie. A oprášiť Marxovu ideu o oslobodení jednotlivca od ekonomickej nevyhnutnosti, čomu by mohli napomôcť nové technológie a opustenie princípu neobmedzeného rastu v prospech optimalizácie typu *non-rast* (degrowth).¹⁷ Úvahy o transformácii kapitalizmu sa nemôžu vyhnúť novým výzvam, ktoré aktuálne popisuje vedecko-fantastická literatúra. Napríklad prechod k superinteligencii s rizikom formovania globálnej samovlády.¹⁸

Literatúra

- ADORNO, T. W. (2019): *Aspekty nového pravicového radikalizmu*. Prednáška na Viedenskej univerzite v apríli 1967. Bratislava: Hadart Publishing.
- ADORNO, T. W. (1973): *Negative Dialectics*. London: Routledge.
- ADORNO, T. W. – HORKHEIMER, M. (2009): *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha: Oikoymenh.
- ARENDT, H. (1965): *Über die Revolution*. München: Piper Verlag.
- ARNASON, J. P. – BENOVSZKY, L. – SKOVAJSA, M. (2010): *Dějinnost, nadcivilizace a modernita*. Praha, Togga.
- BERNSTEIN, E. (1973): *Die Voraussetzung des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Berlin: Dietz Verlag.
- BENJAMIN, W. (1999): *Iluminácie*. Bratislava: Kalligram.
- BOSTROM, N. (2018): *Superintelligence. Až budou stroje chytrější než lidé*. Praha: Prostor.
- CROZIER, M. – HUNTINGTON, S. P. – WATANUKI, J. (1975): *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracy to the Trilateral Commission*. New York: NY University Press.
- DINUŠ, P. a kol. (2018): *Október 1917 a súčasnosť*. Bratislava: Veda.
- FRASER, N. (2017): Progresivní neoliberalismus versus reakční populismus. In: Geiselberger, H. (ed): *Velký regres. Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka publishers, 52 – 56.
- GOLDBERG, J. (2009): *Liberal Fascism. The Secret History of the Left from Mussolini to the Politics of Meaning*. London: Penguin Books.
- GRAMSCI, A. (1988): *Spoločnosť, politika, filozofia*. Bratislava: Pravda.
- HERMANN, T. (2014): Karel Hrubý – jsou jisté hodnoty, které nemůžete vzdát. In: *Homines scientiarum I*. Pardubice: Vydavatelství Univerzity P.
- HOGOŠ, L. (2018): „Civilizácia na rázcestí“ po polstoročí. Bratislava: Veda.
- HONNETH, A. (2020): *Idea socializmu. Pokus o aktualizáciu*. Bratislava: Veda.
- HROCH, M. (2016): *Hľadání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HRUBÝ, K. (2018): *Cesty komunistickou diktaturou. Kritické studie a eseje*. Praha: Argo.

---

¹⁷ Pozri (Hohoš 2018).

¹⁸ Pozri (Bostrom 2018, 269–280).

- HRUBÝ, K. (2021): Pohřební nálada. Web. 2021. <<https://denikreferendum.cz/clanek/32158-pohrebni-nalada>>.
- KRAPFL, J. (2019): *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17.novembri 1989. Bratislava: Kalligram.
- MARX, K. – ENGELS, F. (1977): *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. Bratislava: Pravda.
- MASARYK, T. G. (1928): *Světová revoluce za války a ve válce*. Praha: Orbis.
- MOLČANOV, N. N. (1989): *Auguste Blanqui*. Bratislava: Pravda.
- PATOČKA, J. (1996): *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenh.
- PATOČKA, J. (2007): „Ideologie a život v ideji“. Citované podľa J.Novotný: Filozofova tichá válka. In: *Listy*, (4).
- PATOČKA, J. (2020): *Living in Problemacity*. Praha: Oikoymenh.
- RAWLS, J. (2009): *Právo národů*. Praha: Filosofia.
- REICH, R. (2008): *Supercapitalism*. The Battle for Democracy in an Age of Big Business. Cambridge: Icon Books.
- ROBINSON, W. (2019): Global Capitalist Crisis and Twenty-First Century Fascism: Beyond the Trump Hype. In: *Science & Society*, 83 (2).
- ŠTROUGAL, L. (2009): *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha.

doc. PhDr. Ladislav Hohoš, CSc.

Víglašská 9

851 07 Bratislava

ladislav.hohos@gmail.com